

İBN HİBBAN'IN SİYER ANLATIMI -ES-SÎRETÜ'N- NEBEVİYYE VE'L- AHBÂRU'L-HULEFÂ ESERİ ÖZELİNDE-

MEHMET FARUK PAKIR
YÜKSEK LİSANS ÖĞR.
K.MARAŞ S.İ.Ü.

ÖZET

Hiz. Peygamber'in (sas) hayatını konu edinen eserler geçmişten günümüze kadar gerek Müslümanlar gerek gayrimüslimler tarafından birçok farklı şekilde kaleme alınmıştır. Dolayısıyla "Siyer" ilmi ile ilgili eserler, ilmî çalışmalar içerisinde oldukça önemli yere sahiptir. Yapılmış çalışmaların hemen hepsinin ortak özelliği Hiz. Peygamber'in (sas) hayatını doğru bir şekilde öğrenme çabasının ürünü olma özelliğini taşımaktadır. Yine Hiz. Peygamber'in hayatını doğru anlamak ve anlatabilmek onun hayatı ile ilgili ilk kaynakların sağlıklı değerlendirilmesi ile mümkündür. Bu bağlamda çalışmamızın ana konusu ilk kaynaklar arasında zikredebileceğimiz, İbn Hibbân'ın kaleme almış olduğu *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve AHBÂRU'L-Hulefâ* adlı eserinde kullanılan yöntemin değerlendirilmesine yönelik olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Hiz. Peygamber, İbn Hibbân,

IBN HİBBÂN'S SIRAH
NARRATION: A FOCUS
ON *ES-SÎRETÜ'N-
NEBEVİYYE AND
AHBÂRU'L-HULEFÂ*

ABSTRACT

The works on the life of the Prophet (sas) have been written in many different ways by Muslims and non-Muslims from the past to the present. Therefore, the works related to the science of "Sira" have a very important place in scientific studies. The common feature of almost all of the work done is the product of the effort of the Prophet (s) to learn his life correctly. Understanding and explaining the life of the Prophet is possible only through the healthy evaluation of the first sources about his life. In this context, the main subject of our study will be for the evaluation of the method used in the work named *as-Siret an-Nabawiyya ve Ahbaru'l-Hulefa*, which we can mention among the first sources.

Keywords: Sirâ, The Prophet, İbn Hibbân.

Giriş

İbn Hibbân, h. 277/890 yılında bugünkü Afganistan'da harabeleri bulunan Büst şehrinde doğmuştur. Arap kabilelerinden Temim kabilesine mensubiyetinden dolayı "Temîmî" nisbesiyle anılır.^[1] Künyesi Ebû Hâtim olan İbn Hibbân'ın nesebi, Muhammed b. Hibbân b. Mu'az b. Ma'bed b. Şehîd b. Hediye b. Mürre b. Sa'd b. Yezîd b. Mürre b. Zeyd b. Abdullah b. Dârim b. Hanzala b. Mâlik b. Zeyd b. Menât b. Temîm et-Temîmî el-Büstî'dir.^[2] İbn Hibbân, yaşadığı dönemde ve sonrasında beğenilen âlimlerden olmuştur. Kaynaklarımızda müellif için "Allâme, Şeyh, İmam, Hâfız" gibi unvanların kullanıldığı göze çarpmaktadır.^[3]

Onun h. IV. asrın başlarında ilim tahsil etmek için Şam, Hicaz, Irak, Mısır ve Horasan gibi muhtelif yerlere seyahat ettiği bilinmektedir. O, gittiği yerlerde aynı zamanda dönemin âlimleri ile görüşüp bilgi alışverişinde bulunmuştur.^[4] Daha çok hadis ilmi alanında ön plana çıkmış gözükse de İbn Hibbân, başta fıkıh, astronomi, tıp ve Arap dili belagati olmak üzere pek çok ilim dalıyla meşgul olmuştur.^[5]

[1] Sönmez, Mehmet Ali, "İbn Hibbân", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 63-64.

[2] Semânî, Ebû Sa'd Abdü'l-Kerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî (560/1162), *el-Ensâb*, I-IV, thk., Abdullah Ömer el-Barûdî, Daru'l-Fikr, Lübnan-Beyrut ty., II, 164.; Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah, (626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut, ty., I, 415.; Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-IV, thk., Hafız Takiyüddin Muhammed b. Fehd el-Mekkî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty, III, 142.

[3] Hâmevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 415; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, III, 144.

[4] Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer (852/1449), *Lisânü'l-Mizân*, I-X, thk., Abdüfettâh Ebu'l-Gudde, Mektebetü'l-Matbû'atü'l-İslâmiyye, Beyrut ty., VII, 48.

[5] Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru Â'lami'n-Nübelâ*, I-III, thk., Şu'ayb el-Arneût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut ty., II, 153; Hâmevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 415.

İbn Hibbân'ın daha çok muhaddis olarak meşhur olmasının sebebi bu alanda yapmış olduğu çalışmaların fazlalığına bağlanabilir. Kaynaklarımızda “Cerh ve Ta’dil” ile “Envâ” kitaplarının sahibi olması yanında ona hadis hafızı, sened ve metin âlimi şeklinde lakapların verilmesi de hadis ilmindeki derinliğinin bir göstergesi olarak kabul edilir.^[6] İbn Hibbân'ın, yapmış olduğu bu ilim yolculuklarında birden fazla hocadan ders aldığı görülür. Bunlardan bazıları, Hasan b. İdris el Herevî, Ebû Halife el-Cümahî, Ebu Abdurrahman en-Nesâî, Ümrân b. Musa b. Mücâşî, Hasan b. Süfyan, Câfer b. Ahmed ed-Dimeşki ve Ebû Bekir b. Huzeyme'dir.^[7] Bütün bu tahsil ettiği zahiri ilimlere ek olarak kaynaklarımızda İbn Hibbân'ın itkân ve fazilet sahibi bir kişiliğe sahip olduğuna da temas edilir.^[8]

İbn Hibbân ile alakalı olarak karşımıza çıkan bir başka önemli husus da onun eserlerinde ele aldığı bazı konularla ilgili eleştiriye tabi tutulmasıdır. Nübüvvet konusunda İbn Hibbân'a atfedilen “Nübüvvet, bilgi ve amel işidir.” ifadesi, onun bir takım sıkıntılara uğramasına, hatta zındıklık ile itham edilip, yaşadığı yerden sürülmesine dahi sebep olmuştur.^[9] Bununla birlikte Allah'ın sınırsız (Ma-hudûd) oluşunu inkâr etmesi de aynı şekilde kimi çevrelerce tepki ile karşılanmış ve netice itibariyle Sicistan bölgesinden çıkarılmasına neden olmuştur. Bu olayı Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ammâr'dan şöyle anlatır: *İbn Hibbân, ilimde büyük, dinde büyük değildi. Buraya gelip Allah'ın sınırsız olmasını inkâr etti. Biz de onu Sicistan'dan çıkardık.*^[10]

Zehebî, İbn Hibbân ile ilgili onun Nübüvvet, bilgi ve amel işidir sözünü tevیل etmiştir. Onun bu sözünün hatalı olmadığını dile getirerek, Hz. Peygamber'in *Hac, Arafat'tır* hadisini örnek göstermiş ve İbn Hibbân'ın buna benzer bir söz sanatı yaptığını ifade etmiştir. Zehebî; *İbn Hibbân, nübüvvetin bilgi ve amel sahibi kişilere verileceğini ifade ederken, aynı zamanda kesbî olduğunu söylememektedir. Bilakis nübüvvetin vehbî olduğunu ancak nübüvvet verilecek kişilerde bilgi ve amel olmasının gerekliliğini ifade etmiştir*, demek suretiyle, İbn Hibbân'ın zındıklıkla itham edilmesini gerektirecek bir ifade kullanmadığını dile getirmiştir. Yine Zehebî, İbn Hibbân'ın Allah'ın sınırsız oluşunu inkâr etmesi hususuna

[6] İbnü's-Salâh, Osman b. Abdirrahman Ebû Amr Takiyuddîn el-Ma'rûf (643/1141), *Tabâkatü'l-Fukahâi'ş-Şâfiyye*, I/III, thk., Ahmed Amr Hâşim-Muhammed Zenim, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Beyrut ty., I, 301-302; Askâlânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 48.

[7] Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, III, 142; Askâlânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 47.

[8] Hâmevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 415; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, III, 143.

[9] İbnü's-Salâh, *Tabâkatü'l-Fukahâ*, I, 301; Askâlânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 48.

[10] Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, III, 143; Askâlânî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 47.

gelince, onun bu sözünün hatalı olduğunu, bu söz için ispata dahi gerek duyulmayacağı ifade etmekten geri durmamıştır.^[11]

İbn Hibbân, Sâmânoğulları emirleri tarafından (819/1005) Nesâ,^[12] Semerkand ve başka bölgelere kadı olarak tayin edilmiştir.^[13] İbn Hibbân kadılık görevini yerine getirirken bu arada pek çok eser de telif etmiştir. Bunların bazıları şunlardır:

1. el-Müsnedü's-sahîh âle't-tekâsim ve'l-envâ' (Sahîhu İbn Hibbân, es-Sünen, et-Tekâsîm ve'l-envâ')^[14]
2. es-Sikât (Târîhu's-sikât, es-Sikât mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve et-bâ'i't-tâbi'in).^[15]
3. Târîhü's-Sahâbe ellezine rûviye anhumü'l-Ahbâr.^[16]
4. Kitâbü'l-Mâ'rifeti'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'âfâ.
5. Ravzatü'l-Ukalâ ve'n-Nüzhetü'l-Fuzalâ.
6. Meşâhirü'l-Ulemâ'i'l-Emsâr.^[17]
7. es-Siretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ'.

Elinizdeki çalışmamızın ana konusunu teşkil eden İbn Hibbân'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ* adlı, ileride daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız eseri, müellifin müstakil olarak telif ettiği bir eser olmayıp, es-Sikât adlı eserinden yapılan bir derlemedir. Nitekim Hâfız Aziz Bey el-Kadirî en-Nakşibendî ile birlikte bazı âlimler söz konusu eseri bu şekilde derleyip, h.1407/m.1987 yılında Beyrut'ta neşretmişlerdir.^[18]

Doğum tarihi ile alakalı ihtilaf bulunan İbn Hibbân'ın vefat tarihi ile ilgili kaynaklarımız ittifak halindedir. İbn Hibbân, h.354/m.965 yılında vefat etmiştir.^[19]

Biz bu çalışmamızda İbn Hibbân'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ* adlı derlemesindeki siyer anlatımını ve yöntemini anlatmaya gayret göstereceğiz.

[11] Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, III, 143-144; el-Askâlanî, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 47.

[12] Nesâ, Türkmenistan sınırları içerisinde yer almaktadır.

[13] Sönmez, Mehmet Ali, XX, 63.

[14] Sönmez, Mehmet Ali, "el-Müsnedü's-Sahîh" *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 106-108, 106.

[15] Sönmez, Mehmet Ali, "es-Sikât" *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 176-177, 176.

[16] Sönmez, Mehmet Ali, XX, 63.

[17] Sönmez, Mehmet Ali, XX, 63-64.

[18] Sönmez, Mehmet Ali, XX, 64.

[19] Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 165; Hâmevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 416; İbnu's-Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, I, 302; Zehebî, *Tezkirâtu'l-Huffâz*, III, 142.

1. es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ

Yukarıda değindiğimiz üzere *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, İbn Hibbân'ın özgün bir telif eseri değildir. Bilakis *es-Sikât* adlı eserinden derlenmiş olup ona nispet edilmektedir. Elimizdeki çalışmada kullanacağımız eserin,^[20] tahkiki Sa'd Kerîm el-Fikî tarafından yapılmış, 1997 yılında Dâru İbn Haldûn tarafından Beyrut'da basılmıştır. Eserin, Harun Bekiroğlu tarafından yapılan Türkçeye tercümesi ise Ocak 2017 yılında Ankara Okulu Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

İbn Hibbân'ın söz konusu eseri kendi içerisinde belirgin bir tasnife tabi tutulmamış görünmekle birlikte, yine de üç kısma ayırarak değerlendirmek mümkündür. Eserin *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı ilk bölümünde; Hz. Peygamber'in, doğumu ile başlayıp vefatına kadar olan dönemi ile ikinci bölümü olan "*Ahbâru'l-Hulefâ*" dönemi de ilk dört halife ile sınırlandırılmıştır. Son olarak Halifeler döneminden sonrası Krallar Dönemi olarak belirlenip, Abbasî halifesi Mûtî b. Muktedir döneminden (ö. h. 364/m. 974), müellifin kendi yaşadığı dönemin sonuna kadar h.354/m.965 gerçekleşen olayları zikretmeye çalıştığını görmekteyiz. Buna göre İbn Hibbân'ın söz konusu eserinin isminden ve muhtevasından anlaşılacağı üzere sadece bir siyer kitabı değil, aynı zamanda h. IV/m.X. asrın ortalarına kadar halifeler dönemini de içine alan bir İslam Tarihi eseri olduğunu rahatlıkla söylenebilir. Bu noktada, çalışmamızın ana konusunu İbn Hibbân'ın siyer anlatım yöntemi teşkil etmesi nedeniyle, sadece es-Sîretü'n-Nebeviyye bölümü ile sınırlandırma zarureti hâsıl olmaktadır.

2. Yöntemi

İbn Hibbân, Hz. Peygamber'in doğumu ile başlayıp, vefatına kadar yaşanmış olayları kronolojik olarak eserinde zikretmiştir. Esere bütünsel baktığımızda siyer bölümünün halifeler bölümünden, halifeler bölümünün ise krallar bölümünden daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda İbn Hibbân'ın kendine has bir üslup ile diğer siyer müelliflerinden farklı bir yol izlediğini söyleyebiliriz.

İbn Hibbân'ın, siyer anlatımında dikkati çeken bir diğer yön ise eserinde kullanmış olduğu nakillerin râvileri hususudur. Eserde her ne kadar bütün olaylarda olmasa da genelde zikredilen pek çoğunda sened zinciri mevcuttur. Ancak sened zinciri olaydan olaya göre farklılık göstermekle beraber her olay için farklı bir rivâyet zinciri yer almaktadır. Anlatılan olayla ilgili bir

[20] İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed (354/695), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk., Sa'd Kerîm el-Fikî, Dâru İbn Haldûn, Beyrut 1997.

sened zinciri ve metin aktarıldıktan sonra “Ebû Hâtim dedi ki” şeklinde başlanılarak olaylar aktarılmaktadır. Örnek olarak; Hz. Peygamber’in doğumu ile alakalı konunun başlangıcında naklettiği rivâyette, râvi zinciri olarak; *Bize Ahmed b. Hasan b. Abdülcabbâr es-Sûfî haber verdi. Yahya b. Ma’in, Haccâc b. Muhammed’den lafzen rivayette bulundu. O, Yûnus b. Ebî İshâk’dan, o da Sa’îd b. Cübeyr’den, o da İbn Abbas’tan rivayete şöyle dedi: Allah Resul’ü fil yılında doğdu.* Şeklinde sened zinciri ve metni verdikten hemen sonra Ebû Hâtim dedi ki diyerek olayla ilgili malumatı aktarmıştır.^[21]

Yine Hz. Peygamber’in Şam’a yolculuğu ile ilgili olarak; *Bize Hasan b. Süfyan, ondan Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, ondan Kirad Ebû Nûh, ondan Yunus b. Ebû İshâk, ondan Ebû Bekir b. Ebû Musa ondan da Ebû Musa rivayete şöyle demiştir...* Şeklinde sened zincirini verdikten sonra hemen akabinde metni zikretmiştir. Metin kısmı bittikten sonra ise herhangi bir yorumda bulunmadan *Ebû Hâtim dedi ki* diyerek kendi rivayetini nakletmiştir.^[22]

Görüldüğü üzere her iki rivayetin râvileri tamamen birbirinden farklı olup bu durum eserin tamamında kendini göstermektedir. Bununla beraber İbn Hibbân’ın yer verdiği rivayetlerin, rivayet lafızları da dikkat çekicidir. Bilindiği üzere rivayetlerin lafızları söz konusu rivayetin hangi yolla geldiği hakkında bilgi vermektedir. *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*’da geçen rivayetlerin tamamına yakını “حَدَّثَنَا” lafzı ile gelmektedir. Söz konusu lafız, rivayetin “سَمَاعٌ” yani işitme yolu ile geldiğine delalet eder. Hemmâm b. Yahya, Gunder ve Haccac b. Muhammed el-A’ver gibi bazı âlimler semâ metodu ile almış oldukları rivayetlerin başına “قال” lafzını koymuşlardır.^[23] İbn Hibbân’ın da kendi rivayetini aktarmadan önceki “قال أبو خاتم” (Ebû Hâtim dedi ki) şeklindeki yöntemi kullanarak rivayetleri aktardığını göz önüne aldığımızda bu eserin içerisinde yer alan rivayetlerin tamamına yakınının semâ metodu ile elde edildiğini söyleyebiliriz.

Bütün bunlarla beraber İbn Hibbân’ın siyere dair olayları aktarırken kullandığı üsluba değinmemiz gerekmektedir. Müellif aktaracağı olayları oldukça ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır. Metin içerisinde detay sayılabilecek bilgilere hemen her zaman yer vermeye çalışmıştır. Nitekim o, Benû Nadîr gazvesi ile alakalı olayı aktarırken Hz. Peygamber’in sırtını yasladığı duvardan söz etmeyi ihmal etmemiştir. Bununla beraber, şahısların iç dün-

[21] İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, 19.

[22] İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, 34-35.

[23] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İFAV Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2013, 83.

yasına dair duygu ve düşünceleri aktarmaktan da geri durmamıştır.^[24] Bu yöntemle esere bir akıcılık sağlanmıştır. Ancak iç dünyaya yönelik duygu ve düşüncelerden söz etmek, haberlerin sıhhat derecesi ile ilgili birtakım sorunların varlığını çağrıştırmaktadır. Bu noktada dikkate alınması gereken husus, klasik dönem İslam Tarihçilerinin, her zaman genel okuyucuyu göz önünde bulundurmuş olmalarıdır. Hatta onların bazen zayıf ve/veya mevzû denilebilecek haber ve şiir imaline dahi göz yummuşlardır.^[25] İbn Hibbân'ın eserinde geçen, üslubu akıcı hale getiren ve bütünlüğü sağlayıp anlamayı kolaylaştıran bu tür aktarımları müellifin *tarihçiliğinin* bir gereği olarak kabul edilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

3. Kaynak Kullanımı

Her klasik ilim dalının olduğu gibi siyer yazıcılığının da dayandığı kaynaklar bulunmaktadır. Söz konusu kaynaklar, her siyer müellifinin başvurmak zorunda olduğu eserlerdir. Bunlar, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere; hadis, sahifeler, risâleler, vesikalar, şiir, sözlü kaynaklar ve diğerleri^[26] olarak sıralanabilirler. Elbette, müellifimizin eserini telif ederken başvurmuş olduğu kaynaklar ile bu kaynakların ne ölçüde kullanıldığından söz etmekte yarar vardır:

a. Ayet (Kur'an-ı Kerim) Kullanımı

Siyer yazıcılığında ayet kullanımının olmasından daha doğal bir olay yoktur. Nitekim Kur'an-ı Kerim içerisinde tarihi malzemenin çokluğu ile beraber siyer ilminin de bir anlamda tarihî olayları incelediği göz önünde bulundurulduğunda, Kur'an'ın ve siyerin birbirinden kopuk olması mümkün değildir. Öz'ün de haklı olarak değindiği gibi; *elbette Kur'an bir tarih kitabı değildir. Ancak onun içerisinde tarihten çokça söz edildiği de malumdur. Eğer tarihi, insanoğlunun geçmişinin aktarımı olarak değerlendirirsek, Kur'an'ın neredeyse üçte ikilik büyükçe bir bölümü şöyle ya da böyle tarihle alakalıdır, denilebilir.*^[27] Dolayısıyla ayetler tarihi bilgileri ihtiva eden ve siyer açısından ilk, önemli hatta vaz geçilemez kaynaktır.

İbn Hibbân, eserinde siyer ilmüne dair rivayetleri aktarırken birçok olayda, konu ile bağlantılı ayet ve ayetleri zikretmeyi ihmal etmemiştir. Hatta eli-

[24] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 34-35.

[25] Öz, Şaban, *Siyer'e Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012, 16.

[26] Geniş bilgi için bkz. Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İSAR Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008, 23-41.

[27] Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 23.

mizdeki eserin ilk girişinde dahi Hz. Peygamber'in sünnetine uymayı teşvik bahsinde^[28] Allah'ın, Hz. Peygamber'e uymayı emreden ayetlerini kaynak gösterip, görüşünü öylece delillendirmeye gayret etmiştir. Elbette, bu yöntem yalnız İbn Hibbân'a özgü bir yöntem olmamakla birlikte ilk dönem siyer müelliflerinde çokça göze çarpan bir durumdur. Zira Kur'an'ın, gerek Hz. Peygamber'in hayatına dair anlatımları olsun gerek diğer birtakım tarihî olayların anlatımı olsun içerisinde geniş tarihî malumatları barındıran bir kitaptır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatını araştıran âlimlerin böyle bir yöntemi kullanması büyük öneme sahiptir. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatını, sadece Kur'an'ın aktarmış olduğu ayetler ile anlatmaya çalışan Müslüman müelliflerin varlığı bunu destekler niteliktedir.

İbn Hibbân'ın telif etmiş olduğu eser içerisindeki ayet kullanımına dair örneklerin tamamını vermemiz çalışmanın sınırlarını aşacağından, konunun daha iyi anlaşılması için belirli örnekler vermekle iktifa edeceğiz.

İlk olarak hemen hemen bütün siyer müelliflerinin eserinde söz konusu etmiş olduğu "Fil Olayı"ndan başlayacak olursak; İbn Hibbân, Hz. Peygamber'in doğumu ile alakalı bilgileri aktardıktan sonra,^[29] olayları ayrıntılı bir şekilde ele alıp aktarır. Sonrasında Fil Suresi'nde konu ile ilgili ayetleri verip hemen öncesinde "*Kur'an-ı Kerim'de Allah Fil gününü şöyle anlatır.*" diyerek aktarmış olduğu rivayetlerin delili olarak Fil Suresi'nin ilgili ayetlerini verir.^[30]

Yine İslam'ın Mekke'de yayılması ile ilgili rivayetleri vermeden önce *Yakın akrabalarını uyar* ayetini zikreder. Böylelikle Allah tarafından emredilen buyruğun sonucunda gerçekleşmiş olan tarihî bir olayı ve söz konusu olay ile alakalı bilgileri aktarır. Böylece olaylar içerisinde Kur'an referanslı bir neden-sonuç bağlantısı ortaya koymaya çalışmıştır.^[31] Mevzu bahis Hz. Peygamber'in hayatı olunca Allah tarafından onun yönlendirilmemesi düşünülemez. Durum böyle olunca ayetlerin, tarihî olaylar ile bağlantısı net bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Hz. Peygamber'in yeni dini insanlara tebliği esnasında birtakım sıkıntılar ile karşılaşmıştır. Öyle ki bu sıkıntılar Hz. Peygamber ve ashabına eziyet kabul edilen davranışlara kadar ilerlemiştir. Kur'an, yapılan bu eziyetlere karşı, gerek sabrı gerek eziyetlere karşı gösterilecek tavır ve davranışların ölçüsünü belirlemiştir. Bunlar da tarihî veriler olarak, siyer ilmi özelinde

[28] İbn Hibban, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 15.

[29] İbn Hibbân, Hz. Peygamber'in, fil olayının yaşandığı gün doğduğunu kabul etmektedir. İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 21.

[30] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 22.

[31] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 40.

olaylara kaynak mesabesinde kullanılabilmektedir. Fussilet Suresi'nin konu ile alakalı ayetleri de bu şekilde değerlendirilebilir.^[32]

Bütün bunlarla beraber, İbn Hibbân;

- a. Dâru'n-Nedve ve faaliyetlerine dair,^[33]
- b. Hz. Peygamber'in, Hicretten sonra yapmış olduğu kardeşleştirmeye dair^[34]
- c. Benû Kaynuka Gazvesine dair^[35]
- d. Rec'i Olayına dair^[36]
- e. Benû Nâdir Gazvesine dair^[37]
- f. Hevâzin Kabilesi ile ilgili yaşanan olaylara dair^[38] rivayetleri aktarırken, konu ile alakalı olduğunu düşündüğü ayetleri kaynak olarak göstermeyi ihmal etmemiştir.

b. Hadis Kullanımı

İbn Hibbân'ın eserini telif ederken, hadisleri ne ölçüde ve nasıl kullandığı hususuna geçmeden önce, hadis ilmi ve siyer ilmi ile ilgili birtakım hususlara değinmemiz gerektiği kanaatindeyiz.

Bilindiği üzere hadis; bir sözün, bir hareketin, bir takririn veya bir sıfatın Allah Resûlü'ne izafesi demektir.^[39] Tanımdan da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber ile alakalı olan olayların tamamına "Hadis" denilmiştir. Bu bağlam çerçevesinde siyer ilmi göz önünde bulundurulduğunda, hadis ve siyer ilminin birbiri ile çok yakından ilgisi bulunduğu tartışmaya kapalı bir konudur. Nitekim bu denli bir yakınlığın sonucunda ortaya çıkan, "Siyer, Hadis ilminin bir şubesidir" şeklindeki görüşler de mevcuttur.^[40] Birbirine bu kadar yakın olan bu iki ilmin iç içe kullanılmasından daha doğal bir durum yoktur. Ancak söz konusu ilimlerin usul ve yöntem bakımından birbirinden ayrılan belirgin noktalarının olduğunu da göz ardı etmememiz gerekmektedir. Kanaatimizce her iki ilim arasındaki farkları net bir şekilde ortaya koyamazsak ve dahi bu ilimleri birbirinin yerine yahut birini diğ-

[32] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 47.

[33] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 67.

[34] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 79.

[35] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 115.

[36] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 130.

[37] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 131.

[38] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 192.

[39] Sâlih, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, IFAV Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2016, 3.

[40] Geniş bilgi için bkz. Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 27.

rinin şubesi olarak kabul edip bu kabullerle eserlere yaklaşırsak sağlıklı bir değerlendirme yapmamız mümkün olmayacaktır. Çünkü birbirinin yerine kullanılan iki ilmin birbirine kaynaklığından söz etmemiz zait bir yaklaşım olacaktır.

Yine ilk dönem siyer telifâtı ve sonraki dönem müelliflerinin telif etmiş olduğu eserlerde, kaynak olarak kullanmış oldukları hadisleri göz önünde bulundurduğumuzda onların söz konusu ettiğimiz ilimler arasındaki belirgin ayrımın farkında olduklarını gözlemlemekteyiz.

Bu bilgiler ışığında, İbn Hibbân'ın, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ* adlı eserinde kaynak olarak, hadisleri sıklıkla kullandığını dile getirebiliriz. Eserinin girişinden itibaren hadislere yer vererek sözünü ettiği hadisleri, aktarmış olduğu bilgilere kaynak olarak kullanmıştır. İbn Hibbân'ın, hadis ilmi ile daha yoğun bir şekilde iştigal etmiş olmasını da göz önünde bulundurduğumuzda onun, eserini telif ederken hadislerin kaynaklığını kullanması bakımından daha mahir olduğunu düşünmekteyiz.

Bütün bunlarla beraber İbn Hibbân'ın eserinde kaynak olarak kullanmış olduğu hadislerin sıhhat durumunun birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Her hadisin sıhhat derecesini çalışmamıza konu etmek, çalışmanın hacmini aşacağından, bir örnekle iktifa edeceğiz. İbn Hibbân'ın "Mustafa'nın Sünneti'ne Teşvik" konusunda aktarmış olduğu; *Size takvalı olmanızı, Habeşli bir köle olsa bile yöneticinizi dinleyip, ona itaat etmenizi tavsiye ediyorum. Sizden, yaşayacak olanlar ilerde ihtilaflar görecektir. Benim sünnetim ve hidayet üzerinde olan Raşid halifelerimin sünnetine uyun. Bunlara sımsıkı sarılın ve terk etmeyin. Sonradan ortaya çıkan şeylerden (dinde) uzak durun. Sonradan ortaya çıkan şeyler bid'attir. Ve bütün bid'atler delalettir*^[41] hadisini nakletmiştir ve bu hadisin dipnotuna, *Ravileri, ashab-ı sünen olan bu hadis, sahih bir isnad ile yazılmış sahih bir hadistir*^[42] notunu düşmüştür. Sahih olarak kaydetmiş olduğu eserin isnadı sahih olsa bile, hadisi metinsel bağlamda değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda; Hz. Peygamber'in, gayb ile ilgili bu denli kesin yargılara varmış olması, metnin siyasî bir içeriğe sahip olması ve henüz Hz. Peygamber hayatta iken "Raşid Halifeler" ibaresini kullanması gibi durumlar, hadisin sıhhatini tartışmaya açan hususlardandır. Ancak böyle bir rivayetin müellif tarafından eserinde zikredilip kaynak olarak kullanması, müellifin kendi tasarrufuna kalmıştır.

Netice itibari ile kullanılan hadisler, sıhhat açısından birbirinden farklı olsalar da eser içerisinde kaynak olarak kullanıldığı gerçeğini değiştirme-

[41] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 14.

[42] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 14.

mektedir. İbn Hibbân da siyer yazıcılığı özelinde, hadis ilmi ile ilgili malumatları kaynak olarak kullanmayı ihmal etmemiştir.

c. Şiir Kullanımı

Siyer yazıcılığının kaynaklarından bahsederken, kaynaklardan birinin de şiir olduğuna değinmiştik. Şiirin siyer yazıcılığındaki öneminin nedeni Arap toplumunun şiir ile yakından ilgisinin bulunmasıdır. Arap toplumu, şiiri hemen hemen hayatlarının her alanında kullanmayı ihmal etmemişlerdir. Yine şiir Arapların dışarıdan almadıkları kendi geliştirdikleri bir bilim ve sanat dalıdır.^[43] Şiiri, Arap toplumu açısından belirli dönemlere ayırmamız mümkündür. Söz konusu ayrımı; cahiliye devri, ilk İslamî devir, Abbasi devri ve Endülüs Emeviler devri şeklinde yapmamız mümkündür.^[44]

İslami dönemin siyasî, iktisadî, içtimaî ve kültürel olayların kökenlerinin birçoğu cahiliye döneminde yatmaktadır.^[45] Arap toplumunun şiirle yakından ilgisi göz önünde bulundurulduğunda sözünü ettiğimiz olayların şiir içerisinde kendisine yer bulması gayet doğaldır. Dolayısıyla Arap toplumunun şiir olgusunu bilmek siyer ilmi açısından büyük önemi haizdir. Nitekim ilk siyer müelliflerinin de telif ettikleri eserlerinde şiire yer verip, söz konusu şiirleri kaynak olarak göstermiş olmaları da görüşümüzü destekler niteliktedir. Bununla beraber, siyer ile alakalı, şiir formatındaki haberlerin sıhhat derecesi ile ilgili tartışmalar mevcuttur.^[46]

İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*'sında, kendisinden önceki müellifler gibi şiiri kullanmayı ihmal etmemiştir. Olaylar içerisinde aktardığı şiirleri kaynak olarak kullanmıştır ancak bu şiirler hakkında herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

İbn Hibbân'ın, şiiri kaynak olarak kullanma konusunda dikkatimizi çeken husus Hz. Peygamber'in doğumu ile başlayıp savaşlarına kadar olan bölüm içerisinde olayları aktarırken şiire yer vermiş olmasıyla beraber Hz. Peygamber'in savaşları ile ilgili olayları aktarırken hemen hemen şiire hiç yer vermemiş olmasıdır.^[47] Ancak kendi döneminden önceki müelliflerin eserleri dikkate alındığında savaşlar içerisinde yaşanan olaylarla ilgili şiirlere yer verdiklerini gözlemlemekteyiz.

[43] Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016, 185-186.

[44] Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 185.

[45] Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 37.

[46] Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 38.

[47] İbn Hibbân, İbn Hibbân, Uhud savaşı ve Hayber'in fethi ile ilgili kısa birer şiire yer vermiştir.

İbn Hibbân'ın eserinde;

- a. Hz. Peygamber'in nesebini zikrederken, neseb silsilesinden Amr el-Âla'nın ismini zikreden,^[48]
- b. Ebû Talib'in Hz. Peygamber'e övgüsünden bahsederken^[49]
- c. Akabe biatleri esnasında yaşanan bazı olayları aktarırken^[50]
- d. Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in, Ümmü Mabe'd'in çadırına girmesi ve akabinde olanları aktarırken^[51]
- e. Hz. Peygamber'in mescidi esnasında okunan şiirleri,^[52]
- f. Amr b. Fuheyre ve Bilal'in okuduğu^[53] şiirleri eseri içerisinde zikretmesini, şiiri kaynak olarak kullanmasına örnek olarak verebiliriz.

4. İçerik

İbn Hibbân'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ* adlı eserinin içeriği Hz. Peygamber'in dünyaya gelişi, Peygamberliği, hicreti ve vefatına kadar olan kısım şeklinde sınıflandırılmıştır.^[54]

Eserine, Hz. Peygamber'in doğumu ile başlayan İbn Hibbân'ın konuları kendine has bir tasnif ile sınıflandırdığı anlaşılmaktadır. Kanaatimizce müellifimiz, kendince önemli gördüğü konularla ilgili özel bir başlık açıp, olayları söz konusu başlık altında zikretmeyi tercih etmiştir. Diğer taraftan da bazı konuları müstakil bir başlık altında yahut herhangi bir başlık altında değerlendirmeyip, "Hicret'in Birinci Senesi, Hicret'in İkinci Senesi.." şeklinde başlıklar altında değerlendirerek, söz konusu yıl içerisinde yaşanmış olayları zikretmeyi uygun bulmuştur. Bununla beraber Hz. Peygamber'in savaşlarının tamamına yer vermiştir.

Daha önce değindiğimiz üzere İbn Hibbân'ın eserini üç kısma ayırmamız mümkündür. Müellif, eserinin Hz. Peygamber'in hayatı kısmını daha geniş tutarak bu bölüm ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. İkinci bölümde Raşid halifeleri konu edinen İbn Hibbân, bu bölümü ilk bölüme göre daha az ayrıntılı tutmuştur. Son bölüm olan Krallar bölümü ile ilgili de kısa kısa bilgiler vererek eserini sonlandırmıştır.

[48] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 26.

[49] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 30.

[50] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 55.

[51] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 72-73.

[52] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 76.

[53] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 78.

[54] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 18.

Bütün bunlarla beraber İbn Hibbân, Hz. Peygamber ile alakalı, Şam yolculuğunda rahip ile karşılaşması üzerine rahibin Hz. Peygamber'e söyledikleri, İsrâ-Miraç olayı, göğsünün yarılması gibi olağanüstü halleri de eserinde herhangi bir tenkit ve yoruma tabi tutmadan aktarmayı tercih etmiştir.

5. Tenkitçiliği

İbn Hibbân'ın tenkitçiliğini, eseri özelinde iki kısma ayırmamız mümkündür. İlki eserinde kullanmış olduğu rivayetlerin ravileri ile alakalı tenkit. İkincisi de metinlerle alakalı tenkitleridir. Bu çerçevede ayırımı yapmış olduğumuz her iki durumda da İbn Hibbân'ın tenkitçiliği ile karşılaşmamız söz konusu değildir. Hadis ilmi ile ilgili ön plana çıkması ve sened tenkitçiliğinde bir düzeyde olması ile beraber eserinde belirgin bir tenkit ameliyesinde bulunmamasının nedenini müellifin tercihi olarak değerlendirmekteyiz.

İsnad ile alakalı tenkitçiliğinden bahsedecek olursak eserin giriş kısmında Hz. Peygamber'e uymayı teşvik bahsinde, kendi eseri içerisinde geçen ravilerin hepsinin sika olduğunu, sika olmayan ravilere eserinde yer vermediğini dile getirmiştir.^[55] Bunun dışında, Hz. Peygamber'in doğumu ile başlayıp devam eden olaylar silsilesinde herhangi bir isnad tenkidinde bulunmamıştır.

Metin ile alakalı tenkitçiliği ile ilgili de sened tenkitçiliğinden öteye gitmemiştir. Hz. Peygamber'in hayatından olayları, aktarmakla yetinmeyi tercih etmiştir. Konu ile ilgili birden fazla rivayet mevcut ise rivayetlerin birini tercih edip eserine almıştır.^[56]

Kanaatimizce eserin girişinde belirtmiş olduğu gibi, eserinde kullandığı rivayetlerin tamamının sika raviler tarafından rivayet edildiği düşüncesi onun eser içerisinde herhangi bir tenkit ameliyesinden alıkoymuştur. Dolayısıyla olayları olduğu gibi aktarmakla yetinmiş, bunun dışında bir faaliyette bulunmamıştır.

6. Yorum

Tarihçilik mesleğinde yorum/yorumlama olgusu tarihçide aranan şartların en önemlilerinden biridir. Tarihte yaşanan olaylar ve olgular gerçeğin çok az bir kısmını teşkil etmektedir. Söz konusu olay ve olguların arasında bağlantı yokmuş gibi görünse de aralarında bir ilişki vardır. Bu olgu ve olgular arasındaki ilişkiyi doğru yorumlayabilmek için geniş bir bakış açısına sahip

[55] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 16.

[56] İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 36.

olmak gerekir.^[57] Bununla beraber tarih ilmi neden /sonuç ilişkisine dayalı bir ilim dalıdır. Bu bağlamda tarihçi, birbiri ile ilgisi yokmuş gibi görünen olay ve olguları yorumlayıp anlamlı hale getirebilmesi için olaylar arasındaki neden/sonuç ilişkisini sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmelidir. Hz. Peygamber'in hayatı da tarih ilminin önemli bir kısmını teşkil ettiğinden dolayı onun hayatını anlatan müellifin de hassasiyetle davranması gerekmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, İbn Hibbân'ın Hz. Peygamber'in hayatını anlatmayı hedefleyerek telif etmiş olduğu eserinde, neden/sonuç ilişkisini ortaya koyma anlamında yoruma başvurmuştur. Ancak yapmış olduğu yorumlar dolaylı ve sarih olmayan yorumlardan öteye geçmemiştir. Dikkati çeken bir diğer husus ise herhangi bir olayı aktarırken referans olarak kullandığı ayetleri açık bir şekilde yorumlayıp, Hz. Peygamber'in hayatına dair haberleri naklederek herhangi bir yorumda bulunmamış olmasıdır.

Netice itibari ile Öz'ün *Tarihin yorumu üç yönlüdür; olgunun kabulü, olgunun değerlendirilmesi ve olgunun sonuçlarının tespiti. Tarihçi, olgunun kabulü için iki temel araca sahiptir; olgunun nakil şekli ve olgunun içeriği. Şayet bunlardan birisi sıkıntılı ise tarihçinin olguya bakış açısı değişir ve sıhhat derecesini düşürür. Olgunun içeriği konusunda ise, ön kabulleri, fikri ve entelektüel çevresi ile diğer olgularla ilişkisi gündeme gelecektir. Şayet olgu bütün bu testleri geçerse, tarihçi ikinci aşamaya geçerek, hadisenin değerlendirmesini yapmaya çalışır. Buradaki amacı, daha çok nedenler ve amaçlar üzerinde yoğunlaşmaktır. Hadisenin nedenleri veya amaçları konusunda da elde edebildiği ipuçlarından veya diğer haberlerden istifade eder...*^[58] şeklindeki değerlendirmeleri tam anlamıyla İbn Hibbân'ın tarih yorumu hususunda konunun daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlamaktadır. İbn Hibbân eserinde tam olarak hadiselerin nedenleri veya amaçları konusunda elde edebildiği ipuçlarından hareket etmiş ve yorum ameliyesini bu şekilde gerçekleştirmiştir diyebiliriz.

Sonuç

İlk siyer kaynaklarından itibaren Hz. Peygamber'in hayatını anlatan eserler belirli bir yönteme göre yazıldığı söylenebilir. Elbette, söz konusu yöntemler kendi aralarında bir takım farklılıkla gösterebilmektedir. Bu farklılıklar, siyer ilmi özelinde birbirine tezat unsurlar olmamakla beraber gerek üslup gerek anlatım açısından belirgin nitelikler taşımaktadırlar. Özellikle ilk siyer kaynaklarında anlatım yöntemi, usul ve metodun anlaşılması siyer ilminin

[57] Demircan, Adnan, *Tarih ve Tarihçi*, Beyan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, 17.

[58] Öz, Şaban, *İslam Tarihi Metodolojisi*, İz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, 60.

daha iyi anlaşılması ve metodoloji bağlamında daha sağlam temeller üzerine inşa edilmesine katkı sağlayacaktır.

İbn Hibbân'ın değerlendirmeye çalıştığımız eseri, yöntem açısından diğer siyer kaynakları arasındaki bazı farklılıklar içerdiği söylenebilir. Bu farklılıkların diğer siyer telifatıyla tezat oluşturacak unsurlar taşımadığı bilakis siyer metodolojisine zenginlik kazandırmaktadır. Gerek kaynak kullanımı gerek muhtevanın inşası ve kullanılan üslup sözünü ettiğimiz zenginliği arttırmaktadır.

İlk dönem siyer müelliflerinin ve telif etmiş oldukları eserlerin bu bağlam çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesi, Hz Peygamber'in hayatının doğru anlaşılıp anlatılması ve sıhhat açısından değerlendirilmesi günümüzde daha verimli eserlerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmesi açısından büyük önemi haizdir. Hiç kuşkusuz, ilk dönem müellifleri ve telif ettikleri eserlerinin özelliklerine vakıf olmak siyer ilminin daha sağlıklı gelişimine hiç şüphesiz büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer (852/1449), *Lisânü'l-Mizân*, I-X, thk., Abdüfethât Ebu'l-Gudde, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslamiyye, Beyrut ty.
- Demircan, Adnan, *Tarih ve Tarihçi*, Beyan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016.
- Hamevî, Ebu Abdullah Yâkût b. Abdullah, (626/1229) *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Darü Sâdır, Beyrut ty.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed (354/695), *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ*, thk., Sa'îd Kerîm el-Fakî, Dâru İbn Haldûn, Beyrut 1997.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdirrahman Ebû Amr Takiyyuddîn el-Ma'ruf (643/1141), *Tabâkatü'l-Fukahâi's-Şâfiyye*, I-III, thk., Ahmed Amr Hâşim-Muhammed Zenîm, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Beyrut ty.
- Öz, Şaban, *İlk Siyer Müellifleri ve Kaynakları*, İSAR Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008.
- Öz, Şaban, *İslam Tarihi Metodolojisi*, İz Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011.
- Öz, Şaban, *Siyer'e Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.
- Salih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çev., M. Yaşar Kandemir, İFAV Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.
- Semânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî (560/1162), *el-Ensâb*, I-IV, thk., Abdullah Ömer el-Barûdî, Dâru'l-Fikr, Lübnan-Beyrut.
- Sönmez, Mehmet Ali, "el-Müsnedü's-Sahîh" *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 106-108.

- Sönmez, Mehmet Ali, “es-Sikât” *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 176-177.
Sönmez, Mehmet Ali, “İbn Hibbân”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 63-64.
Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, İFAV Yayınları, 11 Baskı, İstanbul 2013.
Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-III, thk., Şuayb el-Arneût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-IV, thk., Hâfız Takiyyüddin Muhammed b. Fehd el-Mekkî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

